

Семантични граници на категорията *неотчуждаема принадлежност*

Даниела Камаринчева

Semantic boundaries of the category intransitive possession: *The report presents argument in support of the more narrow concept of the category. This interpretation is based on cognitive, semantic and syntactic criteria.*

Key words: *possesivity, hyperonyms, concept*

ВЪВЕДЕНИЕ

Универсалната ментална категория *неотчуждаема принадлежност* има различни интерпретации в лингвистичната литература. Най-общо мненията се обединяват около две становища: тясно и широко разбиране за кръга обекти, изграждащи категорията. Според тясното разбиране за *неотчуждаемата принадлежност* семантичното ѝ съдържание кореспондира единствено с физическата, социалната и духовната същност на човека. По-широкото схващане за категорията допуска включването и на обекти, които са вън от физическия му облик, но които са неотменна част от екзистенцията му – дом, работа, дрехи, обувки, покъщнина, но не като конкретни обекти на притежание, които реално могат да сменят собственика си, а като *концепти*.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Настоящата работа защитава по-тясното разбиране на категорията като се основава на следните аргументи:

А. Когнитивен

1) Основно твърдение, на което се базира по-широката интерпретация на категорията *неотчуждаема принадлежност* - като пространство, включващо предметното обкръжение на индивида - е безспорното присъствие на тези предмети в бита на съвременния човек. Но материалният комфорт в модерното общество не е константна величина, той включва все повече и повече удобства и предмети на бита и е трудно да очертаем границата на предполагаемите задължителни вещи, съпътстващи ежедневието ни. Ако приемем, че приборите, инструментите, мебелите са част от *неотчуждаемата собственост*, то нормално е тук да присъстват и техниката, санитарният фаянс, завивките, битовите уреди. Изследователите на категорията не ги вземат предвид и не ги включват в номенклатурата на неотчуждаемите корелати, макар че те са в същата степен задължителни за обзавеждането на един дом, както приборите и мебелите. Такава селективност говори по-скоро за липса на системност, отколкото за строги критерии, по които тя се прави. От друга страна - ако основанието за посочване на дома като неотчуждаемо владение е неговата задължителност в живота на човека, то със същото основание в семантичното поле на категорията трябва да присъства другият локативен център - работното място. То, от своя страна, предполага също определен интериор, който (по аналогия на дома) ще трябва да бъде включен в системата на неотчуждаемите отношения и да приемем и неговото наличие като неотчуждаема собственост. Дори най-пристрастните радетели на теорията за разширяване на неотчуждаемото посесивно пространство трудно ще застанат зад такава интерпретация на категорията, тъй като познанието ни за реалните отношения между индивида и тази група обекти не разрешава това.

2) Ако концептите *дом, дрехи, работа, инструменти, пространство, време, локус и т.н.* са разбирани като неделими корелати, това означава, че огромна част

от материалния свят, пречупен през призмата на концептуализацията, става обект на неотчуждаемите отношения. От това твърдение непосредствено следва изводът, че дихотомията *неотчуждаема принадлежност/отчуждаема принадлежност* се опростява и се свежда до отношението *концепт/денотат*. Така теорията влиза в противоречие със самата себе си - от една страна, постулира разделянето на притежателните отношения на два вида – отчуждаеми и неотчуждаеми, а от друга, концептуализирайки езиковия им субстрат, привнася голяма част от отчуждаемите корелати в сферата на неотчуждаемите отношения.

3) Привържениците на по-широкото разбиране на *неотчуждаемата посесивност* съзнателно включват в съдържанието ѝ само родови концепти поради обобщения характер на значението им – *дом, работа, мебели, прибори и т.н.* Но човек не мисли с родови понятия. Изреченията със сентенциално значение, където хиперонимите присъстват с генеративната си семантика, имат малък дял в потока на речта и са стилистично ограничени – предимно в научни текстове. С много по-висока фреквентност същите единици се срещат в контексти, в които семантиката им се изпълва с конкретно съдържание според лексикалната им съчетаемост, пропозицията на изречението или пресупозитивния план. Така съдържанието им варира, разширявайки или стеснявайки обема си, конкретизиран от споменатите лингвистични фактори. Например изречението *Обичам да пия кафето си на терасата, за да слушам птиците* визира видовете *гугутка, врабче, лястовица*, които са характерни обитатели на градската зона, а не например *щраус, кокошка и пуйка*. И това не е, защото последните не са в центъра на категорията птици, „където се намират нейните еталонни представители” [1], а защото семантичният контекст диктува други референти. Изречението *Обичам да се разхождам из гората, за да слушам птиците* насочва към друго денотативно съдържание – *кос, сойка, чучулига, чинка, скорец*. Хиперонимите могат да разширяват съдържанието си до изпълване с цялото денотативно разнообразие на категорията, напр. в изречението *Много обичам птиците* (всички птици - от колиброто до щрауса), може да стесни значението си до 2-3 видови понятия, напр.: *Той излезе на двора, за да нахрани птиците* (кокошки, патици, пуйки), а може да приравни семантичния си обем с този на видовото понятие, напр. *Искам да посетя Венеция, да вляза в Двореца на дожите и да храня птиците на площад „Сан Марко”* (гълъби). Следователно, за да изпълняват оная функция, която привържениците на по-широкото разбиране на категорията „възлагат” на хиперонимите, те трябва да се мислят само във от контекст. Такова интерпретиране на въпроса обаче не е приемлива, защото е едностранчива и по същество невярна. Пренебрегването на референтното значение на коментирания по-горе думи е незачитане на реалния им посесивен статус в картината на света.

4) Наблюдението върху семантиката на родовите понятия, номиниращи същинските неотчуждаеми корелати, и родовите концепти, назоваващи реалии във от физическата и душевна същност на човека, отчита съществено различие в тяхната отнесеност към изследваната категория - денотативното съдържание на целия концептуален пласт, презентиращ прототипичните обекти на *неотчуждаемите отношения*, напр.: *очи, лице, сърце, коса и т.н.* (хипероним – *тяло*) или *любов, страх, радост* (хипероним – *чувства*) удовлетворяват условията за неотчуждаема посесивност в еднаква степен със съответния хипероним. За разлика от тях частните компоненти на концептите *дом, работа, дрехи, инструменти – апартамент, къща, офис, костюм, рокля, клеци, тирон* и т.н. явно принадлежат към отчуждаемите корелати.

Б. Семантико-синтактичен

Един от примерите, ползван от А.Головачева [2] в защита на разширяване на множеството на концептите корелати, е опозицията на изреченията *X дойде на работа с измачкани дрехи* и **X дойде на работа с дрехи*, който алюзира опозицията при същинските неотчуждаеми отношения, напр.: *Тя има големи очи* и **Тя има очи*. На пръв поглед тази аналогия е убедителна, но реално тя е квазианалогия. Опозицията, преведена от А.Головачева, е социокултурно обусловена – нормите на поведение и обществен морал не разрешават човек да отиде на работа по бельо или гол. Ако обаче същото изречение очертава друг ситуативен контекст, блокиращите пресупозиции отпадат и изречението става правилно, напр.: *Тя стоеше на плажа с дрехи (Беше изгоряла предния ден от слънцето)*. Този факт не остава незабелязан и от самата авторка, която коментира изречението *Той си легна с дрехите* като „противоречащо на стереотипа”. Очевидността на несъвпадението на голяма част от концептуалните корелати с *неотчуждаемите отношения* тя обяснява с влиянието, което „стереотипните ментални структури” оказват върху посесивните отношения, които, „наложени една върху друга, могат да изменят степента на посесивна връзка между съответстващите Ps и R, предвижвайки даден Ps в пространството на посесивните отношения от „центъра”, „ядрото”, по посока на неотчуждаемостта или във от центъра – към страната на отчуждаемостта” [3]. Видно е, че концептуализирането на този вид посесивен субстрат се сблъсква с реалното битие на обектите. Ако използваме метафората на Арутюнова, че „действителността слага своя отпечатък върху езика”, а езикът „търси път към действителността” [4], то може да се каже, че включването на обективно отчуждаемите обекти в полето на неотчуждаемата принадлежност ще заличи „следите” на действителността в езика, а той, от своя страна, ще изгуби пътя си към реалността.

В. Лексико-семантична

В езиковата картина на света описанието на емоционалния, менталния и духовния живот на човека се осъществява с номинативни или адективни лексеми, свързани деривативно: *смелост-смел, вярност-верен, мързел-мързелив* и т.н. Такива прилагателни имена, образувани от соматизми (*глава, ръка, очи, коса* и др.) липсват. Онези адективи, които са деривационно обусловени от съществителни, назоваващи телесни части, не назовават наличието им във физическия портрет на човека, тъй като то е априори известно. Езиковият код регистрира само екстраординерните състояния: а) липса: *безног, безрък*; б) неестественост на признака: *клепоух, кривокрак, късоглед*; в) или преосмисля лексемите метафорично: *сръчен* 'похвален, ловък', *окат* 'наблюдателен', *сърцат* 'смел'. В плана на по-широкото разбиране на категорията такава рефлексия имат понятията *дрехи, обувки, дом, работа*, чиято липса е езиково кодирана в думите *гол, бос, бездомен и безработен*, което мотивира привържениците на тезата за разширяване на категориалното поле да включат гореспоменатите хипероними като неотчуждаеми корелати. В същото време други родови понятия остават извън границите на категорията, тъй като не отговарят на този езиков критерий, например *инструменти, съдове, мебели, прибори, бижута, техника*, които са в същата висока степен на вероятност да присъстват в бита на всеки съвременен човек. Следователно словообразователният критерий не е най-надеждното средство за дефиниране на семантичната категория *неотчуждаема принадлежност* и родовите концепти *дрехи, обувки, дом, работа* са изключения в парадигмата на неделимата собственост.

Съществува и втори аргумент срещу словообразователния критерий, приложим към категорията, и той има социокултурен и исторически характер.

Предметният свят от обкръжението на човека, или онази част, включваща артефактите, се е променял с еволюцията на обществото - за първобитния човек той е бил един, друг е за модерния човек, а за виртуалния човек ще бъде някакъв нов, различен от сегашния. Да бъдеш *облечен* или *обут* е в голяма степен социокултурно, исторически и религиозно обусловено – за едни народи голотата се възприема като нормално състояние, за други – видът, формата и дължината на дрехите са от значение за определяне на състоянието *облечен* или *обут*. Впрочем в рамките на българската лингвокултурна общност двете лексеми са развили и комплементарни значение, чиято метафоричност е избледняла до степен на пълно приближаване до сериозната им употреба - това е значението 'обут/облечен неподходящо' (в смисъл на 'недостатъчно'), например за човек, излязъл през зимата по риза и чехли, бихме казали, че е „гол” и “бос” вместо „леко облечен/обут” или „неподходящо облечен/обут”, които активират други смисли.

Относителни са и концептите *дом* и *работа*. Това, което за някои от примитивните племена е дом, за човека от развитото общество не е. Ако под *работа* се разбира отношението между предлагания труд и паричното му устойчивостяване, то една немалка част от хората на планетата ще определени като безработни. От друга страна, ако под работа се разбира просто отношението труд-препитание, то трябва да приемем за работещи клошаря, уличния музикант, продавача на семки на стадиона, просяка и т.н.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От направения анализ може да се изведе заключението, че концептуализацията на част от материалния свят, стоящ във физическия облик на човека, и приобщаването му към сферата на неотчуждаемото притежание размива границите на категориите *неотчуждаема* и *отчуждаема принадлежност*. Сигнификативният план на интерпретирането на тези съчини прави невъзможно формулирането на ясни критерии, по които двете субкатегории да бъдат разграничени. В същото време в човешкото съзнание те имат свое категорично обособяване. Няма съмнение, че всеки носител на езика съзнава разликата в степента на обвързаност между притежател и притежаемо в изразите *имам ръце*, *имам приятели* и *имам обувки*. Следователно, макар и интуитивно, личността разполага с делитбени признаци, по които класифицира тези видове отношения. Те са разделени в семантичен план и търсенето на ясни критерии не е теоретичен екзерсис, а фиксиране на реални принципи и основания за дефинирането на тези субкатегории в рамките на притежателността. Споделяме казаното от Ст.Буров за връзката обект/категория, че „психологичните представи за структурата на определена категория се изграждат както върху основата на обективно съществуващи характеристики, така и на знанията на индивида за тях...” [5]. В настоящата работа се приема, че „отношението между смислите” на двата вида посесивни отношения „ще се регулира от извънезиковата систематика” [6], което ще обективира тяхното битие и в езика, т.е. реалният посесивен статус на обектите ще бъде определящ и за характера им на притежателни корелати в парадигмата на езика.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Буров Ст. Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категория предметност, Велико Търново, 2004.

[2] Головачова, А., Семантическая категория обладания в структуре высказывания и текста (на материале славянских языков), Научный доклад на соискание ученой степени кандидата филологических наук, М., 1994.

[3] пак там.

[4] Арутюнова Н.Д. , Лингвистические проблемы референции. Новое в зарубежной лингвистике, выпуск 13, стр.5, М. 1982, издательство „Радуга”

[4] Буров Ст. Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категория предметност, Велико Търново, 2004.

[5] Фрумкина и др. 1991: Р.М.Фрумкина, А.В.Михеев, А.Д.Мостовая, Н.А.Рюмина. Семантика и категоризация. Москва: Наука.

За контакти:

Гл.ас. Даниела Камаринчева, Катедра “Български език, литература и изкуство”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 207, Е-mail: kamarini@ru.acad.bg

Докладът е рецензиран.